

Max Müller ve Aryan Teorisinin Evrimi: Dilbilimsel Sınıflamadan İrkçi Söyleme

Esra Akay Dağ

0000-0002-1477-0861

esraakaydag@sakarya.edu.tr

Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı, Sakarya, Türkiye

[ror.org/04ttnw109](https://orcid.org/04ttnw109)

Öz

Amaç: Bu makalenin amacı Aryan kavramının gerek bilimsel gerekse kültürel üstünlük iddialarına dayanan çok katmanlı bir inşa süreci olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yönüyle, Müller'in düşünsel mirasının hem Avrupa'daki modern bilimsel disiplinlerin oluşumunda hem de ırk temelli kimlik anlatılarının gelişiminde önemli bir dönüm noktası olduğuna işaret ederek Müller'in bu süreçteki kilit rolünü ortaya koymak ve Müller'in katkılarını tartışmaya açmaktır.

Yöntem: Bu çalışmada kullanılan yöntem Aryan kavramına yönelik oluşturulmuş düşüncelerin tarihsel bağlamının ortaya konulması ve bu bağlamda birincil ve ikincil kaynakların analitik bir şekilde incelenmesidir. Makale, temel olarak teorik bir çalışma olmakla beraber özellikle Müller tarafından kaleme alınan eserlerdeki Aryan teorisine yönelik düşünceleri ikincil kaynakların yardımıyla eleştirel bir düzlemde incelemektedir.

Bulgular: Müller, Aryan teorisinin dönüşüm sürecinde hem kurucu hem de çelişkili figürlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Sanskritçe metinlerine ve Vedalara ait literatüre duyduğu yoğun ilgiyle Aryan halklarına yönelik çeşitli tanımlamalarda bulunmuştur. Onları sadece Hindistan'ın değil, Avrupa'nın da kültürel ve entelektüel temelleriyle ilişkilendirmiştir. Müller başlangıçta Aryan kavramını filolojik benzerliklerden hareketle oluşturmuştur, fakat süreç içerisinde bu kavramın kapsamını genişletmiştir. Aryan kavramı zamanla ırksal bir nitelik kazanarak etnik bir kimlikle bütünleşmiştir. Müller, bu Aryan teorisinin oluşum sürecinde kurucu bir figür olarak ortaya çıkmıştır. Her ne kadar Aryan kavramını tam olarak ırkçı ve sömürgeci bağlamda ele almasa da bu süreçte onun çalışmaları bu tarz çalışmaların ortaya çıkmasında önemli bir etki bırakmıştır.

Sonuç: Müller'in Aryan teorisi salt bir filolojik çalışma olmanın ötesine geçerek, 19. yüzyıl Avrupası'nda kolonyal ilişkileri, kültürel kimlik inşasını ve tarihsel üstünlük anlayışlarını şekillendiren çok katmanlı bir entelektüel yapı olarak değerlendirilmelidir. Müller'in mirası, hem dilbilimin kurucu babalarından biri olarak saygıyla anılmalı hem de modern ırkçılığın tarihsel köklerini anlamaya çalışan çalışmalar tarafından eleştirel bir süzgeçten geçirilmelidir.

Anahtar Kelimeler

Dinler Tarihi; Aryan Teorisi; Max Müller; Hint-Avrupa Dilbilimi; İrk ve Kimlik İnşası

Öne Çıkanlar

- Max Müller, Aryan teorisinin hem kurucusu hem de teorisinin zamanla ırkçı söylemlerle özdeşleşmesine istemeden de olsa zemin hazırlayan en önemli entelektüel figürlerden biridir.
- Müller'in Aryan teorisine katkısı 19. yüzyıl Avrupası'nda dilbilim, tarih, din ve kültür alanlarında yaşanan büyük teorik dönüşümün merkezinde yer almaktadır.
- Aryan teorisi, Batı'nın Doğu'ya yönelik entelektüel, filolojik ve sömürgeci ilgisinin kesişim noktasında doğmuş ve özellikle Hindistan'la kurulan çok katmanlı etkileşim üzerinden şekillenmiştir.
- Aryan kavramının geçirdiği bu dönüşüm, hem modern bilim tarihini hem de kültürel kimlik kurgularını eleştirel bir perspektiften değerlendirmek için vazgeçilmez bir örnek teşkil etmektedir.

Atıf Bilgisi

Akay Dağ, Esra. "Max Müller ve Aryan Teorisinin Evrimi: Dilbilimsel Sınıflamadan Irkçı Söyleme". *Eskiyeni* 59 (Aralık 2025), 1679-1701.

<https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1674663>

Makale Bilgileri

<i>Geliş Tarihi</i>	12 Nisan 2025
<i>Kabul Tarihi</i>	03 Aralık 2025
<i>Yayın Tarihi</i>	31 Aralık 2025
<i>Hakem Sayısı</i>	İki İç Hakem - İki Dış Hakem
<i>Değerlendirme</i>	Çift Taraflı Kör Hakemlik
<i>Etik Beyan</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.
<i>Benzerlik Taraması</i>	Yapıldı - intihal.net
<i>Çıkar Çatışması</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
<i>Finansman</i>	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
<i>Etik Bildirim</i>	eskiyenidergi@gmail.com
<i>S. Kalkınma Amaçları</i>	-
<i>Lisans</i>	CC BY-NC 4.0

Max Müller and the Evolution of Aryan Theory: From Linguistic Classification to Racist Discourse

Esra Akay Dağ

0000-0002-1477-0861

esraakaydag@sakarya.edu.tr

Sakarya University, Faculty of Theology, Department of History of Religions, Sakarya, Türkiye

ror.org/04ttnw109

Abstract

Purpose: The purpose of this article is to reveal that the concept of Aryan is a multi-layered intellectual construction grounded in claims of both scientific and cultural superiority. In this regard, the objective is to emphasise Müller's pivotal role in this process and to initiate a discussion on his contributions. It is essential to note that Müller's intellectual legacy marked a significant turning point in both the formation of modern scientific disciplines in Europe and the development of race-based identity narratives.

Method: The method employed in this study is to establish the historical context of the ideas surrounding the concept of Aryan and to conduct an analytical examination of primary and secondary sources within this context. The article under scrutiny adopts a primarily theoretical stance, whilst concurrently engaging in a critical evaluation of the concepts associated with the Aryan theory as expounded in the works of Müller. This examination employs secondary sources as its foundation.

Findings: Müller is a figure who is both a founding and contradictory figure in the transformation process of the Aryan theory. His profound interest in Sanskrit texts and Vedic literature led him to formulate numerous definitions concerning the Aryan peoples. He associated them not only with the cultural and intellectual foundations of India but also with those of Europe. Initially, Müller developed the concept of Aryan based on philological similarities; however, over time, he expanded the scope of this concept to encompass racial qualities and integrated it with ethnic identity. Müller is widely regarded as a founding figure in the development of this Aryan theory. Even though he did not fully embrace the concept of Aryanism in a racist and colonialist context, his work had a significant impact on the emergence of such studies.

Conclusion: Müller's Aryan theory should be regarded as a multifaceted intellectual construct that went far beyond a mere philological exercise, actively shaping colonial dynamics, cultural identity, and conceptions of historical supremacy in 19th-century Europe. Müller's legacy must be subject to both respect and critical scrutiny. As a pioneering figure in the field of linguistics, his contributions merit careful examination. Indeed, any study that seeks to unravel the historical underpinnings of modern racism must engage with Müller's work in a nuanced and critical manner.

Keywords

History of Religions; Aryan Theory; Max Müller; Indo-European Linguistics; Race and Identity Construction

Highlights

- Max Müller is both a founder of the Aryan theory and one of the most significant intellectual figures who, however unintentionally, laid the groundwork for its eventual identification with racist ideologies.
- Müller's contributions to the theory are of seminal importance for an understanding of the profound theoretical transformations in 19th-century European linguistics, history, religion, and culture.
- The Aryan theory emerged at the intersection of the West's intellectual, philological, and colonial gaze toward the East, taking its specific form through a complex, multi-layered interaction with India.
- The evolution of the Aryan concept is of particular significance for critical evaluations of modern scientific history and the construction of cultural identities, as it serves as a fundamental case study in this regard.

Citation

Akay Dağ, Esra. "Max Müller and the Evolution of Aryan Theory: From Linguistic Classification to Racist Discourse". *Eskiyeni* 59 (December 2025), 1679-1701.

<https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1674663>

Article Information

Date of submission	12 April 2025
Date of acceptance	03 December 2025
Date of publication	31 December 2025
Reviewers	Two Internal - Two External
Review	Double-blind
Plagiarism checks	Yes - intihal.net
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Complaints	eskiyenidergi@gmail.com
S. Development Goals	-
License	CC BY-NC 4.0

Giriş

Aryan teorisi, Batı'nın Doğu'ya yönelik entelektüel, filolojik ve sömürgeci ilgisinin kesişim noktasında doğmuştur. Hindistan'la kurulan çok katmanlı etkileşim üzerinden de şekillenmiştir. Aryan teorisi her ne kadar nihai formuna 19. yüzyılda ulaşsa da kökeni 18. yüzyıla özellikle Sir William Jones'un (1746–1794) Sanskritçe ve Hint hukukuyla alakalı yapmış olduğu çalışmalara dayanmaktadır. Jones Hint-Avrupa dil ailesine yönelik fikirleri tartışmaya açarak filoloji alanının ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. Batı akademisinde, filoloji alanında artan çalışmalarla beraber uzun süredir *öteki* olarak konumlandırılan Hindistan'a yönelik farklı bakış açıları ortaya çıkmıştır. Avrupa, kendi kökenini ararken Hindistan'ı bir kaynak haline getirmiştir. Özellikle dilbilim, dinler tarihi ve felsefe gibi alanlarda Hindistan'ı akademik ilginin odağına yerleştirmiştir. Kutsal kitap merkezli tarih anlatıları aydınlanma düşüncesinin etkisiyle sorgulanmaya başlanmış ve insanlık tarihine dair alternatif teoriler üretilmiştir. Hint metinleri de bu yeni anlatılarda yeni bir rol oynamıştır.

Bu bağlamda ortaya çıkan Aryan teorisi, başlangıçta Sanskritçe, Yunanca ve Latince gibi dillerin ortak bir kökene sahip olduğu düşüncesine dayanmaktaydı. Ancak kısa sürede bu dilsel akrabalık Batı akademisinde kültürel ve hatta ırksal bir ortaklığa dönüştürülmüştür. Bu düşünce, Avrupa'nın soylu bir geçmişe sahip olduğu düşüncesinin temel odak noktası olmuştur. 18. yüzyılda Hint-Avrupa dilleri fikrinin ortaya atılması bazı faktörlere dayanmaktaydı. Aydınlanma düşüncesinin yükselişi, Antik Yunan ve Roma düşüncesinin yeniden dillendirilmesi, Yahudi-Hristiyan anlatıların dışında kalan alternatif düşüncelerin bulunması ve deizm gibi seküler düşünce biçimlerinin yaygınlaşması bu faktörler arasındaydı. 19. yüzyıla gelindiğinde bilhassa Almanya, Fransa ve İngiltere'de Aryan teorisine dair yeni bir yaklaşım şekillenmiştir. Bu süreçte teori, bilimsel bir hipotez olmaktan çıkmış ve Avrupa'nın tarihsel üstünlüğünü meşrulaştıran ırk temelli bir ideolojiye dönüşmüştür. Aryan ırkı teorisi, farklı ülkelerde farklı biçimlerde araçsallaştırılmıştır. Almanya'da milliyetçi bir tarih inşasında rol oynarken İngiltere'de ise sömürgeci politikaların entelektüel olarak meşrulaştırılmasında rol oynamıştır.

Literatür tartışmaları incelendiğinde, Türkçe yazında sınırlı kaynaklarda Aryan teorisi doğrudan ele alındığı gözlemlenmektedir. Belgin Aksoy'un çalışması¹ Aryan kavramının filolojiden arkeolojiye geçişini ve bu süreçte etnik-ırksal bir kimlik kazanmasını tartışmaktadır. Ancak Müller'in düşüncelerine yalnızca dolaylı biçimde değinmektedir. Benzer şekilde Ulaş Töre Sivrioğlu'nun çalışması² da Aryan söyleminin Türkiye'deki ideolojik yansımalarını ortaya koymuştur. Fakat Müller'in Aryan kavramını nasıl teorileştirdiğine ve Avrupa entelektüel ikliminde nasıl bir role sahip olduğunu doğrudan ele almamıştır. Dolayısıyla, Müller'in Aryan teorisinin oluşumundaki merkezi katkılarını inceleyen kapsamlı bir analiz Türkçe literatürde eksik kalmaktadır. Bu çalışma, söz konusu boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmanın ilk bölümünde, Aryan teorisinin tarihsel olarak nasıl ortaya çıktığı, hangi entelektüel, politik ve filolojik zeminde geliştiği analiz edilecektir. İkinci bölümde, bu teorinin özellikle 19. yüzyılda Avrupa'da gelişen ırkçı ideolojilerle nasıl iç içe geçtiği,

¹ Belgin Aksoy, 'Filoloji ve Arkeoloji Arasında Etnik Bir Kavram Olarak Hint-Avrupa Olgusu', *TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi* 23 (2018), 121–136.

² Ulaş Töre Sivrioğlu, 'Aryan Teorisi ve Türk Tarih Tezi', *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 2/6 (2015), 1–27.

Gobineau, Renan ve benzeri düşünürlerin katkılarıyla nasıl biyolojik ırkçılığın temel anlatılarından birine dönüştüğü ele alınacaktır. Üçüncü bölümde ise Müller'in Aryan teorisinin inşasındaki rolü ele alınarak onun akademik ve felsefi arka planı, Veda metinleri üzerine çalışmaları, filolojik yaklaşımları ve Aryan kavramını nasıl teorileştirdiği ayrıntılı biçimde değerlendirilecektir. Son olarak, Müller'in ırkçı söylemlerle olan mesafesi, onun düşünsel pozisyonunun dönemin diğer figürlerinden nasıl ayrıldığı ve Aryan teorisinin bilimsel bir çerçeveden ideolojik bir araca dönüşmesinde oynadığı ikili rol eleştirel bir değerlendirmeye ele alınacaktır. Bu bağlamda bu makale, Aryan kavramının tarihsel dönüşümünü, Avrupa'nın Doğu'ya yönelik ilgisinin nasıl bir medeniyet teorisine dönüştüğünü ve bu sürecin Müller üzerinden nasıl teorik bir çerçeveye konumlandığına inceleyecektir.

1. Hint-Avrupa Dil Ailesinden Aryan Irkına

1.1. Misyonerlik ve Kolonyalizm

Bati'nın Hindistan alt kıtasına yönelik ilgisi esasen coğrafi keşifler süreciyle başlamıştır. 16. yüzyıldan itibaren Hindistan'a ulaşan erken dönem Cizvit misyonerler özellikle Aziz Francis Xavier (1506–1552) öncülüğünde Hint toplumunun günlük yaşamını yakından gözlemlemiş ve doğrudan bu toplumlar içinde yaşamışlardır.³ Bu misyonerler, Avrupa'daki merkezlerine gönderdikleri yazışmalarda Hindu inançlarına karşı duydukları ikircikli duyguları dile getirmişlerdir: Yazılarda hem tiksinti, küçümseme ve kültürel kibir açıkça görülmekte, hem de yoğun bir merak ve öğrenme arzusu dikkat çekmektedir.⁴ Ancak erken dönem misyonerlerin Hinduizm'in derinlikli teolojik ve felsefi geleneklerine ilişkin bilgi düzeyleri oldukça sınırlıydı. Buna karşın, Thomas Stephens, Roberto de Nobili, Jean Venance Bouchet, Constantine Beschi, Jean Calmette ve G. L. Coeurdoux gibi bazı önemli Cizvit araştırmacılar Hinduizm'i daha yakından incelemiş, bu dini Hristiyanlık bağlamında analiz etmiş ve benzerlik ile farklılıkları sistematik olarak irdeledikleri eserler kaleme almışlardır.⁵

Katolik misyonerlerin başlattığı bu ilgi, 17. yüzyıldan itibaren siyasi ve ekonomik boyutlarla birleşmiş ve özellikle İngiltere'de Doğu Hindistan Şirketi'nin (East India Company)⁶ kuruluşuyla yeni bir nitelik kazanmıştır. Şirket, 1599 yılında I. Elizabeth'in verdiği bir fermanla kurulmuş ve ilk etapta Doğu Hint Adaları'nda ticaret yapma tekeli elde etmiştir.⁷ Bu adım, Avrupa'da yükselmekte olan kapitalist dinamiklerin, İspanyol ve Portekiz sömürgeci güçlerinin etkisiyle şekillenmiş olan küresel güç dengeleriyle doğrudan ilişkiliydi. Özellikle baharatlara olan yoğun talep, şirketin kurulmasının temel nedenlerinden birini teşkil etmiştir.⁸ Ancak zamanla şirketin faaliyet alanı ticaretle sınırlı kalmamıştır. Vergi toplama, yargı yetkisi oluşturma ve karmaşık bir idari sistem kurma gibi görevlerle siyasi bir kuruma dönüşmüştür.⁹ 18. yüzyıla gelindiğinde ise şirket, askeri ve idari

³ Francis Clooney, *Comparative Theology: Deep Learning Across Religious Borders* (West Sussex: John Wiley & Sons, 2011), 27.

⁴ Clooney, *Comparative Theology*, 27.

⁵ Clooney, *Comparative Theology*, 27–28.

⁶ Şirketin bilgiyi nasıl bir güç olarak kullandığına dair geniş kapsamlı bir araştırma için bk. Joshua Ehrlich, *The East India Company and the Politics of Knowledge* (Cambridge: Cambridge University Press, 2023).

⁷ Brian Gardner, *The East India Company: A History* (Barnes & Noble Books, 1997), 17.

⁸ Gardner, *The East India Company*, 19.

⁹ Gardner, *The East India Company*, 44.

organizasyonuyla Hindistan'ın çok geniş bir coğrafyasında egemenlik kurmuştu. Bahsi geçen sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel gelişmeler, Hindistan¹⁰ hakkındaki bilgilerin daha sistematik bir boyut kazanmasının önünü açmıştır.

1.2. William Jones ve Hint-Avrupa Dil Ailesinin Keşfi

Bu siyasal ve kültürel çerçevede Sir William Jones, yaşamış olduğu dönemde en büyük doğu bilgini ve hümanistlerden biri olarak tanımlanmıştır.¹¹ Jones, Doğu Hindistan Şirketi tarafından Fort William'da bulunan Yüksek Yargı Mahkemesi'ne yargıç olarak atanmıştır.¹² Bu görev ona Hindistan'ın dini, kültürel ve hukuki yapısını yakından inceleme fırsatı sunmuştur. Mahkemede yargıçlık yapabilmesi için dönemin dini gelenekleri etrafında şekillenen hukuk sistemlerini özellikle Hindu ve İslam hukukunu öğrenmesi zorunluluğu doğmuş ve bu nedenle Sanskritçe öğrenmeye yönelmiştir. Michael Franklin'e göre, Jones'un bu dili öğrenme motivasyonu hem idari hem de bilimsel nedenlere dayanmaktadır. Bir yandan Hindu hukukunu Hintli akademisyenlerle derleyerek Britanya sömürge idaresini yerel geleneklerle meşrulaştırmak istemiş, diğer yandan mahkemelerde hukuki yorumlarda yerel uzmanlara (pandit) bağımlı olmamak için dilsel yetkinlik kazanmayı amaçlamıştır.¹³

Jones, 15 Ocak 1784'te Bengal Asya Topluluğu'nu (Asiatic Society of Bengal) kurarak bilimsel Hindoloji'nin kurumsal temelini atmıştır. Bu topluluk, Hint dilleri, edebiyatı, felsefesi, bilimi, medeniyeti ve doğal tarihi gibi birçok alanda araştırmalar yürütmüştür.¹⁴ Jones'un en büyük entelektüel katkısı, 1786 yılında yaptığı ve *filolog pasajı* olarak adlandırılan bölümle öne çıkan *Üçüncü Yıldönümü Konuşması*'dır. Bu konuşmada, Sanskritçenin Yunanca ve Latince ile olan benzerliklerine dikkat çekmiş ve bu üç dilin tesadüfi olmayan bir biçimde ortak bir kökenden türemiş olabileceğini ileri sürmüştür.¹⁵ Ayrıca Gotik, Kelt ve Eski Farsça gibi dillerin de benzer nedenlerle bu ortak aileye dahil edilebileceğini öne sürmüştür. Böylece filoloji tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı işaret etmiştir. Jones'un çalışmaları, Hindistan'ın Batı tarafından algılanışında önemli bir dönüm noktası olmuş ve Avrupa düşüncesinde derin izler bırakmıştır.

1.3. Aydınlanma ve Romantizm

17. yüzyıldan itibaren Batı dünyasında Yahudi-Hristiyan merkezli tarih anlayışı büyük ölçüde sorgulanır hale gelmiştir. Aydınlanma dönemi ise bu sürece daha fazla ivme kazandırmıştır. Bu döneme kadar Kitab-ı Mukaddes merkezli yaratılış anlatıları baskın paradigmayı oluştururken, Aydınlanmanın etkisiyle kutsal kitapta sunulan tarihsel

¹⁰ Hindistan'ın Ortaçağ'daki ekonomik ilişkileri bağlamında bir analiz için bk: Murat Serdar - Melek Akcan, 'Tarihi Coğrafya Bağlamında Orta Çağ Hindistan Limanlarının Ticari Özellikleri', *Eskiye* 57 (2025), 627–650.

¹¹ Garland Cannon, 'Sir William Jones's Indian Studies', *Journal of the American Oriental Society* 91/3 (1971), 418–425.

¹² Michael J. Franklin, 'Orientalist Jones': *Sir William Jones, Poet, Lawyer, and Linguist, 1746-1794* (Oxford: Oxford University Press, 2011), 40.

¹³ Franklin, 'Orientalist Jones', 34. Franklin, burada pandit kavramını Hindu hukuku konusunda mahkemelerde danışmanlık yapan Brahman hukuk bilgileri bağlamında kullanmıştır.

¹⁴ Franklin, 'Orientalist Jones', 205.

¹⁵ Jones şu ifadeleri kullanmıştır: "Sanskritçe, ne kadar eski olursa olsun, harika bir yapıya sahiptir; Yunancadan daha mükemmel, Latince'den daha zengin ve her ikisinden de daha zarif bir şekilde rafine edilmiştir; ancak her ikisine de, hem fiillerin köklerinde hem de dilbilgisi biçimlerinde, tesadüfen ortaya çıkmış olabilecekten daha güçlü bir yakınlık taşır; o kadar güçlüdür ki, hiçbir dilbilimci, belki de artık var olmayan ortak bir kaynaktan geldiklerine inanmadan, üçünü de inceleyemez." John Shore Baron Teignmouth, *The Works of Sir William Jones: With the Life of the Author* (London: J. Stockdale and J. Walker, 1807), 34–35.

çerçevenin bilimsel olarak sorgulanabilirliği giderek artmış ve insanlık tarihine dair alternatif anlatılar gündeme gelmiştir. Özellikle 1655 yılında Isaac de La Peyrère (1596-1676) tarafından kaleme alınan *Systema Theologicum ex Praeadamitarum Hypothesi* adlı eser, bu tartışmaları önemli ölçüde derinleştirmiştir.¹⁶ Peyrère, Adem'in yalnızca Yahudi halkının atası olduğunu diğer insan topluluklarının ise Adem'den önce var olduğunu iddia etmiştir. Bu görüş, hem teolojik hem de tarihsel ve antropolojik olarak Batı düşüncesinde ciddi etkiler doğurmuştur.

La Peyrère'nin açtığı bu tartışma hattı, 18. yüzyılın başlarına dek canlılığını sürdürmüş ve dönemin önemli düşünürlerinden Hobbes ve Spinoza da yaratılış anlatılarına dair benzer şüpheleri dile getirmiştir. 18. yüzyıla gelindiğinde, artık Batı dünyasında kutsal metinleri doğrulamak üzere yürütülen bilimsel faaliyetlerin ötesinde onlara alternatif oluşturma çabaları da yaygınlık kazanmıştır. Bu bağlamda Hindistan, mistik bir doğu imgesi olmaktan çıkarak, insanlık tarihinin, dilin ve kültürün doğuşuna dair alternatif bir merkez olarak değerlendirilmiştir. Kitab-ı Mukaddes'deki Aden Bahçesi ve Ararat Dağı gibi doğuyu işaret eden semboller bu yönelimi desteklemiştir. <Hristiyan geleneğinin teolojik göndermelerinin yanı sıra Yunan Mitolojisindeki Ararat anlatıları ve Pisagor'a atfedilen Doğu (Pers ve Hindistan) bilgeliği rivayetleri Hindistan'a duyulan ilgiyi meşrulaştırmıştır.¹⁷ Bu entelektüel yönelim doğrultusunda pek çok Batılı düşünür Hindistan'ı insanlığın ve bilgeliğin ilk kaynağı olarak değerlendirmiştir. Voltaire, Hint düşüncesini sadece entelektüel değil tarihsel bir alternatif olarak da görmüş ve Brahmanları bilgeliği dünyaya yayan ilkel millet olarak tanımlamıştır. Voltaire'in, "Ganj Nehri kıyılarından her şeyin bize ulaştığından eminim; astronomi, astroloji, tenasüh (ruh göçü) vb." şeklindeki ifadeleri, Batı'nın Hindistan'a atfettiği epistemolojik değeri gözler önüne sermektedir.¹⁸

Bu süreç, özellikle Almanya'da yükselen Romantizm hareketiyle derinleşmiştir. 18. yüzyılın sonlarında Friedrich Schlegel (1772-1829), Novalis (1772-1801), August Wilhelm Schlegel (1767-1845) ve Ludwig Tieck (1773-1845) gibi isimlerden oluşan entelektüel çevre, Hindistan'a yönelik hem bilimsel hem de hayal gücüne dayalı bir yaklaşım geliştirmiştir. Bu isimler, Hindistan'ı bir uygarlık merkezi olarak görmenin ötesinde Avrupa kültürünün manevi köklerini barındıran bir bölge olarak tahayyül etmişlerdir. Friedrich Schlegel, Sanskritçeyi Hint-Avrupa dillerinin kökeni olarak ele almış ve dilbilimsel çalışmalarında bu dili merkeze yerleştirmiştir.¹⁹ Schlegel'in şu ifadesi bu yaklaşımı açıkça ortaya koymaktadır: "İşte tüm dillerin, tüm düşüncelerin ve insan ruhunun şiiirlerinin gerçek kaynağı; her şey, her şey, istisnasız her şey Hindistan'dan gelir."²⁰ Schlegel'in Hindistan'a duyduğu entelektüel hayranlık, dilbilimsel olmakla beraber dini ve metafizik bir boyuta da sahiptir. O, Hindistan ile Hristiyanlık arasında derin bir ruhsal bağ keşfetmeye çalışmış ve bu nedenle Raymond Schwab tarafından "Doğu Rönesansı'nın mucidi" olarak tanımlanmıştır.²¹

¹⁶ Léon Poliakov, *The Aryan Myth: A History of Racist and Nationalist Ideas in Europe* (London: Sussex Univesity Press, 1971), 133.

¹⁷ Poliakov, *The Aryan Myth*, 183.

¹⁸ Subrata Chattopadhyay Banerjee, *The Development of Aryan Invasion Theory in India: A Critique of Nineteenth-Century Social Constructionism* (Singapore: Springer, 2019), 12.

¹⁹ Friedrich von Schlegel, *Friedrich Schlegel and the Beginnings of Indo-European Linguistics in Germany* (Amsterdam: John Benjamins Publishing, 1977), xxiv.

²⁰ Tomoko Masuzawa, *The Invention of World Religions: Or, How European Universalism Was Preserved in the Language of Pluralism* (London: University of Chicago Press, 2005), 154.

²¹ Raymond Schwab, *Oriental Renaissance: Europe's Rediscovery of India and the East, 1680-1880* (New York: Columbia University Press, 1984), 172.

Romantik düşünürler, Aydınlanma'nın rasyonalist dünya görüşüne karşı bir tepki olarak mistik, ruhsal ve kültürel derinliği olan bir anlayışı savunmuşlardır. Bu durum, bireysel hayranlıklarla sınırlı kalmamış aynı zamanda Avrupa üniversitelerinde yürütülen akademik faaliyetlerde de kendisini göstermeye başlamıştır. 1814 yılında Fransa'da Silvestre de Sacy²² öncülüğünde Collège de France'ta ilk Sanskritçe kürsüsü kurulmuştur. 1818'den itibaren ise Almanya'da Sanskritçe eğitimi veren kürsülerin sayısı hızla artmış ve Fransa'yı geride bırakmıştır.²³ İngiltere'de bu gelişme biraz daha geç gerçekleşmiştir. 1833 yılında Oxford Üniversitesi'nde ilk Sanskritçe kürsüsü kurulmuştur.²⁴ Bu akademik kurumsallaşma, Hindistan'a yönelik yoğun ilginin yalnızca geçici bir entelektüel merak olmadığını, aksine sistemli bir bilgi üretim sürecine dönüştüğünü göstermektedir. Bu süreç, Thomas Taroutmann tarafından "Indomania" yani "Hindistan hayranlığı" olarak tanımlanmıştır.²⁵

19. yüzyılın başlarına gelindiğinde, Hint-Avrupa dil ailesi fikri daha sistematik biçimde dile getirilmeye başlanmıştır. 1816 yılında Thomas Young, "Hint-Avrupa" terimini ilk kez literatüre kazandırmıştır.²⁶ Bu kavram kısa sürede geniş kabul görmüş ve karşılaştırmalı filoloji alanında yapılan çalışmalarda kullanılmaya başlanmıştır. Schlegel'in öncülük ettiği bu alanda, Franz Bopp gibi dilbilimciler önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bopp, Sanskritçeye dayalı karşılaştırmalı filolojiyi bilimsel temellere oturtmuş, dil aileleri arasındaki yapısal ve etimolojik ilişkileri sistematik olarak analiz etmiştir.²⁷ Schlegel, filolojiye teolojik ve metafizik bir boyut kazandırmaya çalışırken, Bopp bu disiplini ampirik ve metodolojik bir çerçevede inşa etmeyi tercih etmiştir.²⁸

Max Müller'in çalışmalarına başlamasına kadar geçen bu süreçte başta İngiltere, Almanya ve Fransa olmak üzere Avrupa'nın pek çok merkezinde Hint-Avrupa dillerine dair kapsamlı çalışmalar yapılmıştır. Hem siyasi çıkarlar hem de entelektüel merakın yönlendirdiği bu dönemde Aryan teorisinin kültürel, dilsel ve tarihsel olarak temelleri atılmaya başlanmıştır.

2. Aryan İrki Teorisine İrkçi Yaklaşımlar

Müller'in akademik çalışmalarına başladığı 19. yüzyılın ikinci yarısında, Hint-Avrupa dil ailesine yönelik entelektüel ilgi giderek ırk merkezli bir çerçeveye kaymıştır. Bu yönelim Aryan ırkı teorisinin kültürel, dilsel ve tarihsel bir söylem olarak biçimlenmesine ivme kazandırmış, farklı Avrupa bağlamlarında çeşitli biçimlerde geliştirilmesine zemin hazırlamıştır. Almanya'da Aryan ırkı fikri, romantik milliyetçilik ve biyolojik ırkçılıkla

²² Bu yıllarda, Silvester de Sacy'nin başlatmış olduğu oryantal merkezler kurma yaygın bir kültürdü. Birçok Avrupa devletinde Asiatic merkezler kurulmaya başlanmıştı. John Chesworth, 'Antoine-Isaac Silvestre de Sacy', *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History Volume 21. South-Western Europe (1800-1914)*, ed. John Chesworth - David Thomas (Leiden: Brill, 2023), 136.

²³ Schwab, *Oriental Renaissance*, 78.

²⁴ Schwab, *Oriental Renaissance*, 177.

²⁵ Thomas R. Trautmann, *Aryans and British India* (New Delhi: Yoda Press, 2005), 26.

²⁶ Edwin Bryant, *The Quest for the Origins of Vedic Culture: The Indo-Aryan Migration Debate* (Oxford: Oxford University Press, 2001), 20.

²⁷ Schwab, *Oriental Renaissance*, 81.

²⁸ Bu dönemde Avrupa'da oryantal çalışmalarda dil çalışmalarında teolojik kaygı yerini bilimsel bir kaygıya yönlendirmişti. Nitekim, dönemin en ünlü oryantalisti olan de Sacy, oryantal gramer çalışmalarını sekülerleşiren bir kişi olarak görülmektedir, bk. Robert Irwin, *Dangerous Knowledge: Orientalism and Its Discontents* (Woodstock: The Overlook Press, 2006), 144. Bopp de Sacy ile aynı geleneğe sahiptir ve kendisi de Paris'te de Sacy'den eğitim görmüştür ve o geleneğini sürdürmüştür (Schwab, s.46).

birleşerek Alman ulusal kimliğinin inşasında belirleyici bir rol oynamıştır. Fransa'da ise Ernest Renan ve Joseph Arthur de Gobineau gibi düşünürler Aryan halklarını bilim ve medeniyetin taşıyıcısı olarak yüceltirken, Semitik toplulukları durağanlık ve dogmatizmle ilişkilendirmişlerdir. İngiltere'de bu söylem, sömürgecilik politikalarını rasyonelleştirmek amacıyla kullanılmıştır. Hindistan'ın Aryan kökenine yapılan vurgu, İngiliz yönetiminin bu toplumu medenileştirme misyonu taşıdığı iddiasıyla temellendirilmiştir. Böylelikle, hem İngilizlerle Hintlilerin ortak bir kökene sahip olduğu savı dile getirilmiş hem de Hint halkının geri kalmışlığı nedeniyle dışarıdan bir yönetici otoriteye ihtiyaç duyduğu ileri sürülmüştür.

2.1. Semitik–Aryan Dikotomisi

19. yüzyılın ortalarında Avrupa'da Aryan ırkı üzerine yürütülen tartışmalar giderek daha ırkçı bir çerçeveye kaymıştır. Özellikle Fransa'da, bilim insanlarının Aryan ırkına dair ırkçı yorumları ön plana çıkmaya başlamıştır. Aynı dönemde Almanya'da da, Hindistan'la ortak bir geçmiş fikrini savunan birçok akademik figür öne çıkmıştır.²⁹ 19. yüzyılın ikinci yarısında, Semitik ve Hint-Avrupa halkları arasında yapılan dikotomik ayırım, akademik çevrelerde yaygın bir biçimde kabul görmekteydi. Bu ayırım çerçevesinde Hristiyanlığın Yahudi kökenlerinden kopartılarak daha antik, evrensel ve Aryan bir temele dayandırılması hedeflenmiştir. Bu bağlamda geliştirilen kozmogonik modeller ilk olarak Almanya'da şekillenmiş daha sonra Fransa'da entelektüel ve siyasi zemin kazanmıştır.³⁰ Fransız Devrimi'nin ardından Avrupa halklarının medeniyet açısından doğu halklarına kıyasla üstün olduğuna dair yaygın bir kanaat gelişmiştir. Bu fikir özellikle Renan ve Gobineau gibi düşünürlerin çalışmalarıyla teorik bir çerçeveye kavuşmuştur.

Renan, Semitik–Aryan dikotomisini açık biçimde ırkçı bir çerçevede yorumlayan başlıca entelektüellerden biridir.³¹ Ona göre Avrupa'nın kültürel ve bilimsel üstünlüğü, tarihsel olarak Aryan ırkının taşıdığı bir ayrıcalıktı. Semitik halkları özellikle Yahudilik ve İslam geleneğini durağan, dogmatik ve kapalı sistemler olarak tanımlarken, Aryan halklarını bilimsel ilerlemenin, felsefi düşüncenin ve evrensel ahlakın taşıyıcısı olarak konumlandırmıştır. Renan, Semitik halkların katı ve değişime kapalı dini gelenekler yarattıklarını buna karşılık Aryan halklarının ilerlemeye ve entelektüel gelişime açık olduklarını ileri sürmüştür. Ona göre, Semitik halkların tarihsel anlamda tek başarısı, Yahudilik aracılığıyla monoteist bir tanrı inancını tesis etmiş olmalarıydı.³² Aryan halklarının tarihsel misyonunu sürdürdüğü, Semitik halkların ise bu misyonlarını tamamlamış olduğu düşüncesini öne sürmüştür. Renan'ın görüşleri, her ne kadar Alman filologların etkisini taşısa da bu fikirleri doğrudan biyolojik determinizmle değil, Avrupa'nın kültürel ve teolojik üstünlüğünü temellendirmek amacıyla yorumlamasıyla farklılık göstermektedir. Nitekim Renan, Semitik halkı monoteizmi tesis ettikten sonra tarihsel misyonunu tamamlamış bir halk olarak tanımlarken, Aryanları insanlığın geleceğini taşıyacak yeni seçilmiş halk konumuna yerleştirmiştir.³³

Gobineau ise ırkçılığın teorik temelini atan en etkili figürlerden biri olarak kabul edilmektedir. Irkların Eşitsizliği Üzerine Deneme (Essai sur l'inégalité des races humaines,

²⁹ Poliakov, *The Aryan Myth*, 199–209.

³⁰ Poliakov, *The Aryan Myth*, 199.

³¹ Renan için ayrıntılı bir değerlendirme için bk: Masuzawa, *Invention of World Religions*, 171–178.

³² Poliakov, *The Aryan Myth*, 207.

³³ Poliakov, *The Aryan Myth*, 207.

1853–1855) adlı bu eseri, modern ırkçılığın kurucu metinlerinden biri olarak değerlendirilir.³⁴ Gobineau'ya göre tüm medeniyetlerin niteliği ve gelişimi doğrudan ırksal yapılarıyla belirlenmekteydi. Aryan ırkı bu anlamda tarih boyunca en üstün ırkı temsil etmekteydi. Ona göre Aryanlar, kanlarının saflığı sayesinde yaratıcılığın ve ilerlemenin taşıyıcısıydılar. Buna karşılık ırkların karışması özellikle melezleşme kaçınılmaz olarak çöküşe ve yozlaşmaya neden olmaktadır.³⁵ Gobineau'nun düşüncesinde, medeniyetlerin çöküşü doğrudan ırkların karışmasına bağlanmaktadır. Bu tez, özellikle antisemitik ideolojilere zemin hazırlamaktaydı.³⁶ Yahudileri zaman zaman Semitik kökenlerinden ötürü eleştirmiş olsa da Gobineau'nun temel vurgusu ırkların karışımı meselesiydi. Daha sonraki yıllarda, özellikle Naziler, Gobineau'nun teorilerini Aryan ırkının Yahudiler tarafından yozlaştırıldığı fikrini desteklemek amacıyla araçsallaştırmıştır. Nitekim Gobineau'nun yaklaşımı ve çağdaş sorunlara ırk merkezli açıklamalar getirmesi ırkçılığın sonraki yönelimlerini belirlemiştir. Almanya'da özellikle Richard Wagner gibi ırkçı teorisyen çevresi aracılığıyla yayılan fikirleri, eserlerini doğrudan okumayan entelektüel ve siyasi çevrelerde bile yankı bulmuştur.³⁷ Gobineau ve Renan gibi düşünürlerin Aryan ırkına dair yorumları, idealist milliyetçilik ile bilimsel materyalizmin kesişiminde, ırkçı determinizmin teorik altyapısını oluşturmuştur. Nitekim Poliakov'un belirttiği üzere, 19. yüzyıl Fransa'sında idealist milliyetçilik ile pozitivist bilim anlayışının birleşiminden ırkçı determinizmin doğması tesadüf değildir. Fransız entelektüel ortamı bu fikirleri benimsemeye hazırdı ve bu düşünürler söz konusu dönüşümün taşıyıcıları olmuşlardır.³⁸

2.2. Aryan Teorisinin Nazi İdeolojisinde Araçsallaştırılması

20. yüzyılda Naziler tarafından geliştirilen Aryan ırkı miti, politik bir propaganda aracı olmasının yanı sıra akademik ve bilimsel çevrelerce üretilmiş söylemlere dayanan bir kurguya dönüşmüştür. Alman romantikleriyle başlayan Aryan ilgisi, zamanla ırkçı bir ideolojiye evrilmiş ve Hindistan'dan gelen entelektüel soy iddiası yerini Alman halkının saf ve yaratıcı Aryan halkı olduğu fikrine bırakmıştır. Bu bağlamda Germen Aryan ırkı, entelektüel ve ahlaki üstünlüğün somut temsili olarak kabul edilmiştir. Diğer ırklar özellikle Semitik ve Slav halklar, bu ideolojide doğuştan aşağı konumlara yerleştirilmiştir.³⁹ Alman antropologlar, Aryanları aktif, yaratıcı ve entelektüel açıdan üstün olarak tanımlamışlardır, Buna karşılık Semitik halkları pasif, dogmatik ve tepkisel topluluklar olarak sınıflandırmışlardır.⁴⁰ Daha da ötesi, bu ırksal ayrımlar cinsiyetlendirilmiş metaforlarla derinleştirilmiştir. Aryanlar erkeksi (akılcı, yaratıcı), Yahudiler ise kadınsı (duygusal, edilgen) özelliklerle ilişkilendirilmiştir.⁴¹ Wolfgang Menzel gibi düşünürler, Alman halkını Avrupa'nın en savaşçı ve tarih yapıcı milleti olarak tanımlamış, hatta diğer Avrupa milletlerinin (örneğin İngilizler ve Fransızlar) başarılarını bile Germen kökenlerine

³⁴ Poliakov, bahsi geçen eserinde Gobineau'nun ırkçı yorumlarını detaylı bir şekilde ele almıştır. Ayrıca bk: George L. Mosse, *Toward the Final Solution: A History of European Racism* (Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1978), 49.

³⁵ Poliakov, *The Aryan Myth*, 236.

³⁶ Poliakov, *The Aryan Myth*, 235–237.

³⁷ Mosse, *Final Solution*, 61.

³⁸ Poliakov, *The Aryan Myth*, 202.

³⁹ Schwab, *Oriental Renaissance*, 185.

⁴⁰ Poliakov, *The Aryan Myth*, 205, 253.

⁴¹ Poliakov, *The Aryan Myth*, 254.

bağlamıştır.⁴² Bu yaklaşım, ırksal üstünlük tezlerini bilimsel bir temele oturtma çabasının tipik örneğidir. Nitekim, kafatası ölçümleri gibi antropometrik yöntemlerin popülerlik kazanması,⁴³ Aryan teorisinin antropoloji, tarih, dilbilimi ve biyoloji gibi bilim dalları aracılığıyla meşrulaştırıldığını göstermektedir. Bu gelişmelerin sonucunda, Aryan kavramı Hindistan'a yapılan ilk göndermelerden uzaklaşmış ve Nazi ideolojisinin merkezinde yer alan saf Aryan ırkı miti, romantizmden ırkçılığa uzanan bir sürecin nihai ürünü haline gelmiştir.

2.3. Aryan Teorisinin İngiliz Sömürgeciliğinde Araçsallaştırılması

Fransız ve Almanlara benzer olarak, İngiliz sömürgeciliği de Aryan teorisini kendi yönetim anlayışını meşrulaştırmak üzere kullanarak teorinin ırkçı yorumlarına katkı sağlamıştır. Hindistan'ın Aryan kökenine yapılan vurgu, İngilizlerin bölgeyi medenileştirme görevini yerine getirdiği yönünde bir söyleme dönüştürülmüştür.⁴⁴ İngiliz entelektüel söylemi, bir yandan Aryan halklar arasında tarihsel bir bağ kurarak yönetimi meşrulaştırırken diğer yandan Hint toplumunun geri kalmışlığını vurgulayarak dış müdahalenin gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu çifte strateji, Aryan teorisinin hem bir eşitlik söylemi hem de bir medeniyet farkı retoriği üzerinden araçsallaştırılmasına zemin hazırlamıştır.⁴⁵ Filolojik benzerlikler üzerinden Aryan-Avrupa ortaklığı vurgulanırken, Hint toplumunun geri kalmışlığını açıklamak için hem ırksal gerekçeler hem de kültürel ve coğrafi faktörlerle gerekçelendirmiştir.⁴⁶ Sonuçta, Hint halkının Aryan kökenli olması onların potansiyelini meşrulaştırmaktadır. Fakat bu potansiyelin ancak İngiliz rehberliğinde açığa çıkabileceği öne sürülmektedir. Bu bağlamda, Hindistan'ın safranlarından temizlenmesi ve sömürgeci modernleşmeyle yeniden şekillendirilmesi gerektiği fikri yaygınlık kazanmıştır.

Hindistan'a duyulan bu ilgi, adeta farklı ulusların kendi entelektüel projelerini uyguladığı bir laboratuvar işlevi görmüştür. Schwab'ın ifadesiyle Hindistan, "İngiltere için bir sığınak, Almanya için ise bir geçiş noktası" olarak kurgulanmıştır. Her ülke, kendi tarih anlayışını ve kültürel ihtiyaçlarını Doğu üzerinden kurma eğilimi göstermiştir.⁴⁷ Bu bağlamda Müller, dönemin iki ana çizgisi olan İngiliz sömürgeciliği ve Alman entelektüel romantizmini bir araya getiren özgün bir figür olarak öne çıkmıştır. Onun çalışmaları, bu iki farklı dünyanın bilgi üretim biçimlerini buluşturmuş, Aryan teorisinin hem akademik hem de ideolojik yönlerini temsil eden melez bir yaklaşıma dönüşmüştür. Bu dönemde gelişen antropoloji, insan topluluklarının kökenini, ırksal ayrımları ve kültürel evrimleri inceleyerek, Aryan teorisinin bilimsel bir çerçeve içinde sunulmasına olanak tanımıştır. Aynı zamanda Avrupa'nın yayılcı politikaları ve emperyalist çıkarları, bu teorisinin meşruiyet kazanmasında önemli bir rol oynamıştır. Sömürgeleştirilmiş Hindistan toplumunda Aryan teorisi, hem Batı'nın kültürel üstünlüğünü vurgulamak hem de Hint toplumunun tarihsel gelişimini yeniden yazmak amacıyla kullanılmıştır.⁴⁸

⁴² Poliakov, *The Aryan Myth*, 252.

⁴³ Poliakov, *The Aryan Myth*, 250.

⁴⁴ Joan Leopold, 'British Applications of the Aryan Theory of Race to India, 1850-1870', *The English Historical Review* 89/352 (1974), 583.

⁴⁵ Leopold, 'British Applications', 580.

⁴⁶ Leopold, 'British Applications', 593.

⁴⁷ Schwab, *Oriental Renaissance*, 70.

⁴⁸ Avrupa merkezci söylem ve sömürgecilikle ilişkisi bağlamında detaylı bir çalışma için bk: Fırat Mollaer, 'Avrupamerkezciliği Sorgulamak: Antikolonializm, Postkolonyalizm ve Sömürge Söylemi Kuramının Birikimi', *Eskiye* 56 (2025), 9-36.

3. Müller ve Aryan İrki Teorisi

Müller, Aryan ırkı teorisinin oluşumuna en fazla katkı sağlayan isimlerden biri olarak kabul edilmiştir. Aryan ırkını problematize eden birçok araştırmacı Müller'i Aryan ırkı teorisi ile özdeşleştirir.⁴⁹ Daha önce de belirtildiği gibi teorisinin gelişiminde siyasi ve bilimsel arka plan belirleyici olmuştur. Burada ise Müller'in Aryan teorisini şekillendiren fikirlerine geçmeden önce, dönemin felsefi tartışmaları ve bu tartışmaların Müller'in düşünsel dünyası üzerindeki etkileri ele alınacaktır.

Din bilimleri disiplininin kurucusu olarak gösterilen Müller, Almanya'da doğmuş ve dönemin önde gelen oryantalist okullarında eğitim almıştır. Bu süreçte Friedrich von Schlegel'in öğrencisi olan Hermann Brockhaus (1807-1877)'tan Sanskritçe üzerine dersler almış, ardından Leipzig'den Berlin'e geçerek Franz Bopp (1791-1867), Friedrich Rückert (1788-1866) ve Friedrich Wilhelm Schelling (1775-1854) gibi önemli düşünürlerin dilbilimi, felsefe ve Doğu üzerine verdiği derslere katılmıştır. Mart 1845'te, Paris'te Collège de France bünyesinde Eugène Burnouf (1801-1852)'un derslerini takip etmek üzere Fransa'ya gitmiştir. Burnouf'un etkisiyle Rg-Veda'nın eleştirel bir baskısını hazırlama projesine yönelmiştir.⁵⁰

O dönemde İngiltere, Sanskritçe el yazmaları açısından oldukça zengin bir kaynak sunmaktaydı. Bu nedenle Müller, Haziran 1846'da Bodleian Kütüphanesi ve India Office Library'deki el yazmalarını incelemek amacıyla İngiltere'ye gitmiştir. Burada, dönemin önemli isimlerinden Prusya Büyükelçisi von Bunsen ve ünlü oryantalist H. H. Wilson ile tanışmış ve yakın ilişkiler kurmuştur. İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin desteğiyle, Rg-Veda'nın eleştirel baskısını kendi imkanlarıyla İngiltere'de yayımlamakla görevlendirilmiştir. Bu çalışmanın ilk cildi 1849'da yayımlanmıştır. 1850 yılında Oxford Üniversitesi'nde modern Avrupa dilleri alanında Taylor kurumunda (Tylorian Institution) yardımcı profesörü olarak atanmış, 1854 yılında ise tam profesör olmuştur.⁵¹ Akademik yaşamının geri kalanını Oxford'da sürdüren Müller, birçok önemli çalışmaya imza atmış, özellikle Sacred Books of the East başlığı altında yayımladığı 50 ciltlik seride (1879-1910) çok sayıda Sanskritçe metni İngilizceye kazandırmıştır.

3.1. Felsefi Arka Plan

Müller'in entelektüel gelişimi, 19. yüzyılda Avrupa'da etkin olan çeşitli felsefi akımlarla şekillenmiştir. Bu dönemde Almanya'da Hegel'in diyalektik felsefesi baskın bir düşünsel yönelim halindeydi. Hegelcilik, sadece felsefi çevrelerde değil, bilim insanları, sanatçılar, teologlar ve hukukçular arasında etkin bir epistemolojik çerçeve sunmaktaydı.⁵² Müller'e göre Hegelcilik, Almanya'da Hristiyanlığın Protestanlık aracılığıyla resmîyet kazanmasına benzer şekilde devlet tarafından benimsenmiş ve kurumsallaşmış bir felsefi sistem niteliği taşımaktaydı.⁵³ Ancak Müller üzerinde etkili olan hocaları, onu Hegel'in bütüncül sistemine karşı eleştirel düşünmeye teşvik etmişlerdir. Hegel'in düşünce sistemini kendisine öğreten

⁴⁹ Banerjee, *Aryan Invasion Theory*, 16; Charles Morris, *The Aryan Race: Its Origins and Its Achievements* (Chicago: S. C. Griggs and Company, 1888), 32; Tony Ballantyne, *Orientalism and Race: Aryanism in the British Empire* (London: Palgrave, 2002), 42; Koenraad Elst, *Update on the Aryan Invasion Debate* (New Delhi: Aditya Prakashan, 1999), 51.

⁵⁰ Banerjee, *Aryan Invasion Theory*, 25.

⁵¹ Banerjee, *Aryan Invasion Theory*, 25.

⁵² Friedrich Max Müller, *My Autobiography: A Fragment* (New York: Charles Scribner's Sons, 1901), 130.

⁵³ Müller, *My Autobiography: A Fragment*, 130.

Weiss, Müller'i özellikle tarih ile mantık arasında kurulan paralelliğin sorgulanması gerektiği konusunda uyarmıştır. Bu bağlamda bahsi geçen eleştirilerin etkisiyle Müller, Hegel'in din felsefesiyle karşılaştığında, yeni bir perspektif kazandığını ancak temel ilkelerine olan inancının "her şeyden daha fazla sarsıldığını" ifade etmiştir.⁵⁴

Hegel'in diyalektiği, mutlak bilgiye ulaşmayı mümkün kılan bir düşünsel araç olarak tasarlanmıştır. İdea, doğa ve ruh gibi kavramlar, diyalektik süreç içerisinde tez, antitez ve sentez aşamalarından geçerek gelişim gösterir. Hegel'e göre ruh, en yüksek bilgi formudur ve bu noktaya ulaşmak 19. yüzyıl Avrupa medeniyetiyle mümkün olmuştur.⁵⁵ Bu çerçevede Hegel Avrupa dışındaki kültürleri ve özellikle Doğu'yu daha düşük evrelerde konumlandırmıştır. Dolayısıyla, Müller'in düşüncelerinde Hegelci diyalektiğin etkileri kimi zaman açık kimi zaman dolaylı biçimde varlığını sürdürmüştür. Müller, dinlerin gelişimini evrimsel bir ilerleme olarak değerlendirirken, Hristiyanlığı dinlerin ulaştığı en yüksek form olarak görür. Tıpkı Hegel'in Mutlak Ruh anlayışında olduğu gibi Müller de dinler tarihini aşamalı bir gelişim çizgisi içinde değerlendirmiştir. Bu çizginin nihai noktası olarak Hristiyanlığı işaret etmiştir.⁵⁶ Böylece Batılı araştırmacılar Avrupa merkezci bir bakış açısının yansıması olarak Doğu dinlerini tarih dışı ve ilkel kategorilere yerleştirirken, Batı dinlerini evrimsel bir gelişimin zirvesi olarak sunmuşlardır.

Müller'in entelektüel mirasında Hegelci idealizmin yanı sıra Romantizm ve Realizm gibi alternatif akımların izleri mevcuttur. Nitekim Müller'in eğitim aldığı Alman üniversiteleri, Romantik düşüncenin etkisi altında şekillenmiş bir akademik iklim sunmaktaydı. Ivan Strenski'nin vurguladığı üzere, Müller'in dünya görüşü Romantik panenteizmin izlerini taşımakta ve doğu-batı sentezi arayışında mistik bir boyut içermektedir.⁵⁷ Öte yandan, Müller'in bilimsel yöntemle uyumlu bir yaklaşım geliştirmesinde Herbart gibi realist düşünürler belirleyici olmuştur. Herbart'ın sistematik ve deneysel bilgi vurgusu Müller'in tarihsel ve etimolojik araştırmalarında metodolojik bir temel sunmuş ve dilin evrimini anlamada analitik yaklaşımların benimsenmesini kolaylaştırmıştır.⁵⁸ Bu etkileşimle, Müller çalışmalarında idealizm ve ampirizm arasında bir denge kurma çabalamıştır.

19. yüzyılda entelektüel atmosferi şekillendiren bir diğer önemli akım Liberal Hristiyanlık olmuştur. Schleiermacher'in başlattığı bu eğilim, Strauss gibi düşünürlerle birlikte Kitab-ı Mukaddes'e yönelik yüksek eleştiri (höhere kritik) yönteminin gelişmesini sağlamıştır. Kutsal metinlerin tarihsel bağlamda değerlendirilmesi ve dini dogmaların eleştirel bir gözle yeniden yorumlanması teşvik edilmekteydi. Müller'in eğitim aldığı Leipzig Üniversitesi hem bu teolojik eğilimlerin hem de karşılaştırmalı dilbilimin geliştiği önemli merkezlerden biri olarak öne çıkmıştır.⁵⁹ Bu bağlamda Müller'in Hindu kutsal metinlerine yaklaşımında Avrupa'da gelişen filolojik ve teolojik eleştiri metodolojilerinin etkisi açıkça görülmektedir.

Tüm bu felsefi ve entelektüel çerçeve doğrultusunda Müller, dönemin etkili tartışmalarından beslenerek din ve bilim kavramlarını aynı metodolojik çatı altında değerlendirme çabasına girişmiştir. Onun bilimsel perspektifi, karşılaştırmalı filolojiyle

⁵⁴ Müller, *My Autobiography: A Fragment*, 141-142.

⁵⁵ J. Stone, *The Essential Max Müller: On Language, Mythology, and Religion* (New York: Palgrave, 2016), 9.

⁵⁶ Stone, *The Essential Max Müller*, 9.

⁵⁷ Ivan Strenski, 'Misreading Max Müller', *Method & Theory in the Study of Religion* 8/3 (1996), 294.

⁵⁸ Müller, *My Autobiography: A Fragment*, 142.

⁵⁹ Banerjee, *Aryan Invasion Theory*, 20.

sınırlı kalmamış karşılaştırmalı mitoloji ve din çalışmalarıyla genişletilmiştir. Aryan ırkı kavramı etrafında geliştirdiği teoriler hem bu filolojik çabanın hem de din bilimlerine yönelik yaklaşımının merkezinde yer almıştır. Müller'in entelektüel çabası, Darwin'in Türlerin Kökeni ile başlattığı evrim tartışmaları ve pozitivist düşüncenin yükselişiyle şekillenen bir dönemde dinin bilimsel yöntemlerle incelenebilirliğini savunan bir yönelimin temsilcisi konumundadır. Filolojinin o dönemde bilimsel bir disiplin olarak kabul görmesine rağmen, dinlerin aynı yöntemle incelenmesi olağan karşılanmıyordu. Müller, bu ayrımı aşarak karşılaştırmalı yöntemi dilden dine taşıyan öncü figürlerden biri olmuş ve bu yönüyle modern din bilimlerinin kurucu isimlerinden biri haline gelmiştir.

3.2. Aryan İrki Teorisi

Oryantalist çalışmaların yükselişe geçtiği dönemde Müller'in özellikle Sanskritçe metinleri çevirmesi ve yorumlaması Aryan kavramının Avrupa düşünsel iklimine yerleşmesini sağlamıştır. Aryanların hem Hindistan'ın hem de Avrupa'nın kültürel temelini oluşturduğu yönündeki fikri beslemiştir.⁶⁰ Dolayısıyla, Müller'in katkısı dilbilim alanıyla sınırlı kalmamış, Avrupa'da medeniyetin kökeni olarak Hindistan'ı konumlandıran ideolojik bir zemini de güçlendirmiştir. 19. yüzyılda Avrupa'da yaygınlaşan köken arayışı fikri özellikle filoloji, karşılaştırmalı mitoloji ve dinler tarihi gibi disiplinler aracılığıyla sürdürülmekteydi. Bu arayış çerçevesinde, Hint-Avrupa dilleri üzerinden kurulan dilsel yakınlık bir ortak dil ailesi olmanın ötesinde ortak bir ırk, kültür ve medeniyet geçmişine sahip olduğu fikrini doğurmuştur. Müller'in kullandığı Aryan kavramı, bu dilsel ve kültürel ortaklığı somutlaştırmak üzere geliştirilmiş ve Hint-Avrupa gibi teknik bir terime göre çok daha mitolojik ve tarihsel çağrışımlara açık bir nitelik kazanmıştır.

Müller'e göre Rg-Veda ve diğer Veda metinleri, insanlık zihninin erken evrimini belgeleyen ve bugün artık kaybolmuş düşünce biçimlerini barındıran kaynaklardır. Müller, bu metinleri modern insanın din ve ahlak kavrayışının ilk formlarını anlaması bakımından temel belgeler olarak değerlendirmiştir. Hindistan, Müller için Doğu'nun bir uzantısı olmasının ötesinde Batı'nın kendini bulabileceği bir "kültürel geçmiş aynası"dır. Bu nedenle Hindistan'ı "Avrupa'nın geçmişini keşfedebileceği yer" olarak tanımlamıştır.⁶¹ Vedaların içerdiği dini, ahlaki ve metafizik düşünceler Müller'e göre Batı'nın felsefi ve teolojik sistemlerinin kökeninde yer almaktadır. Dolayısıyla, bu metinlerin çevrilmesi ve incelenmesi filolojik bir merakla açıklanamaz. Esasında, bu Batı uygarlığının entelektüel temellerini yeniden düşünme çabasıdır. Bu bağlamda, Müller'in dil teorisiyle mitoloji arasında kurduğu ilişki dikkat çekicidir. Ona göre insan dilinin ilk evresi olan "rhematik dönem,"⁶² doğrudan gözleme dayalı somut kelimelerle ifade edilen bir aşamaydı ve bu dönemde dilin yapısı doğayı mitolojik terimlerle kavrama yönünde şekillenmişti. Bu durum, Aryan halklarının güneş, şafak, gökyüzü gibi doğa olgularını ilahi olanla özdeşleştirmelerine yol açmıştır. Müller'e göre, Aryan mitolojisinin temelinde yatan semboller, Varuna, Uşas, Sūrya gibi tanrılar, dini figürler olmakla beraber, erken insan zihninin ilahi olanı algılayış biçimini temsil eden sembollerdir.⁶³

⁶⁰ Ballantyne, *Orientalism and Race*, 6.

⁶¹ Friedrich Max Müller, *India: What Can It Teach Us? : A Course of Lectures* (London: Longmans, Green, 1883), 5.

⁶² Stefan Arvidsson, *Aryan Idols: Indo-European Mythology as Ideology and Science* (Chicago: The University of Chicago Press, 2006), 77.

⁶³ Arvidsson, *Aryan Idols*, 77.

Müller'in Sanskritçeye atfettiği önem Aryan teorisinin merkezini oluşturmaktadır. Bu dil, Hint-Avrupa dillerinin en eski kardeşi olarak nitelendirilmiş aynı zamanda bu grubun en saf ve en iyi korunmuş örneği olarak değerlendirilmiştir.⁶⁴ Ona göre Sanskritçe, diğer Aryan dillerinin unuttuğu ya da dönüşüme uğrattığı birçok kökensel öğeyi hâlâ barındırmaktadır. Bu yüzden, Sanskritçeyi çözümlemek diğer Aryan dillerinin yapısını ve tarihsel gelişimini anlamak açısından zorunlu bir adımdır. Müller'in bu yaklaşımla hem dilin yapısal özelliklerine hem de bu dil aracılığıyla geçmişe yani insanlık tarihinin ilk evrelerine ulaşılabilceği düşüncesini öne çıkarmıştır. Bu dilin, diğer Aryan dillerinden üstün tutulması aynı zamanda onun dini ve kültürel açıdan hakikatin kaynağına en yakın dil olarak görülmesinden kaynaklanır. Sanskritçeyi Yahudi, Yunan ve Latin geleneklerinden daha erken ve daha önemli bir bilgi kaynağı olarak tanımlayan Müller, Vedaları-da tıpkı Homeros'un destanları ya da Kitab-ı Mukaddes metinleri gibi "insanlığın ortak mirası" içinde konumlandırmıştır.⁶⁵

Müller, bir yandan Aryan dillerinin sadece yapısal farklılıklarını öte yandan da bu dillerin düşünce üretme biçimlerini de karşılaştırmalı mitoloji ve dinler tarihi bağlamında ele alır. Ona göre, çekimli (inflecting) Aryan dilleri, eklemeli (agglutinating) Turanik dillere kıyasla soyut düşünce üretimine daha yatkındır. Arvidsson bu görüşle Müller'in Aryan halklarının sanat, bilim ve felsefede daha üretken oluşunu tarihsel olmakla bereber, dilsel bir avantajla da açıklamaya çalıştığını belirtir.⁶⁶

Müller, Rg-Veda'da sıkça geçen ârya teriminin anlamı üzerine yaptığı yorumlarda bu terimin başlangıçta soylu ve iyi aileden gelen gibi anlamlara geldiğini belirtmiştir.⁶⁷ Ancak Müller'in bu terimi etimolojik çözümleme ile temellendirmiş ve bunu tarihsel-toplumsal bir yeniden kurgulamayla da bütünleştirmiştir. Vedalardaki kullanımlara dayanarak ârya teriminin hem dinsel bağlılığı hem de sosyal hiyerarşideki konumu ifade ettiğini ileri sürmüştür. Müller, bu terimi daha sonra bir halk adı olarak genelleştirmiştir. Bu halk, ona göre sadece Hindistan'da değil çok daha geniş bir coğrafyada Hint, Pers, Yunan, Romalı, Kelt, Cermen ve Slav etkili olmuş dilini, kültürünü ve zihniyetini yaymıştır.⁶⁸

Müller'e göre Aryanlar, Orta Asya'nın yüksek platolarından başlayan göç hareketiyle Hindistan'a kuzeybatıdan giriş yapmış, bu süreçte Dasyular olarak tanımlanan yerel halklarla çatışmalara girerek Hindistan'ın kuzey bölgelerine savaş yoluyla yerleşmişlerdir.⁶⁹ Bu yerleşim coğrafi bir iskan olmanın ötesinde sosyal yapı dönüşümünü beraberinde getirmiştir. Veda metinlerinde geçen ârya terimi, başlangıçta soylu anlamına gelirken, Müller'in yorumuna göre bu kavram daha sonra kast sisteminin ilk üç katmanıyla özdeşleştirilmiştir: Brahminler (din adamları), Kşatriya (savaşçılar) ve Vaişya (tacir ve çiftçiler).⁷⁰ Dasyular ise alt kast olan Şudralar biçiminde sistemin en altında

⁶⁴ Müller, *India*, 22.

⁶⁵ Müller, *India*, 21–22.

⁶⁶ Arvidsson, *Aryan Idols*, 82.

⁶⁷ Friedrich Max Müller, *Lectures on the Science of Language: Delivered at the Royal Institution of Great Britain in April, May, & June 1861* (London: Longman, Green, Longman and Roberts, 1862), 197.

⁶⁸ Müller, *India*, 22.

⁶⁹ Friedrich Max Müller, *On the Relation of the Bengali to the Arian and Aboriginal Languages of India*, Report of the Seventeenth Meeting of the British Association for the Advancement Of Science; Held at Oxford in June 1847 (London: British Association for the Advancement Of Science, 1847), 348.

⁷⁰ Müller, *Science of Language*, 197.

konumlandırılmıştır. Böylece Aryan göçü hiyerarşik ve sınıfsal bir yapının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu yapıyla Hint kast sisteminin ilk biçimini oluşturmuştur. Bu bağlamda Aryanlar, özellikle Brahmin sınıfının tarihsel kökenine yerleştirilmiş ve dini otoritenin Veda metinleri aracılığıyla Aryan soyuna dayandığı iddia edilmiştir.

Müller, Aryanların Hindistan'daki yerleşim sürecinin yalnızca kuzeyle sınırlı kalmadığını, daha sonra güney ve güneydoğu bölgelerine yayıldıklarını belirtmiştir. Ancak bu ikinci dalga kuzeydeki çatışmalı yayılmanın aksine daha barışçıl yollarla gerçekleşmiştir. Aryanlar bu bölgelerde yerli halkın dilini öğrenmiş, bu diller aracılığıyla kendi bilgi ve değer sistemlerini aktarmış ve Brahmanik kültürü yumuşak bir asimilasyon yoluyla yaymıştır.⁷¹ Güneydeki bu kültürel etkileşim, dilsel olarak Sanskritçe ile rekabet edebilecek düzeyde yeni dillerin gelişmesine neden olmuş aynı zamanda Brahmanik düzenin güney Hindistan'da kök salmasına imkân tanımıştır. Bu nedenle Müller, güney Hindistan'ı Brahmanik kültürün istikrarla geliştiği bölge olarak tanımlamıştır.⁷²

Müller'in çalışmaları içerisinde Aryan kavramı Dasyu olarak anılan halkın karşıtı olarak sunulmuştur. Dasyular, yerel halkı yani Aryanların göç etmeden önce karşılaştıkları, fethettikleri ya da etkiledikleri toplulukları temsil etmektedir. Müller'in analizlerinde bu halklar genellikle vahşi, ilkel, zenci (negro) ve kültürel anlamda geri olarak nitelendirilmiştir.⁷³ Bu karşıtlık sembolik düzeyi aşarak fiziksel ve biyolojik boyutlarda inşa edilmeye çalışılmıştır. Nitekim Aryanların burun yapısına, kafa şekline ve ten rengine atıfta bulunan pasajlar, bu halkın fiziksel olarak daha üstün olduğu imasını taşır. Her ne kadar Müller ırk konusunda geri adım atsa da, Aryan ırkı teorisinin genişleme ve yayılmasını önleyememiştir. Başka bir deyişle, Müller'in çalışmalarının odak noktasında Aryanlara dair çok fazla ifade bulunmasından dolayı bilerek ya da bilmeyerek Aryan mitinin doğuşuna ve yayılmasına zemin hazırlamıştır.⁷⁴ Bu tür fizyonomik karşılaştırmalar, Müller'in dilin tarihsel evreleri ile medeniyet düzeyleri arasında kurduğu Hegelci ilişkiyle örtüşmektedir.⁷⁵ Rasyonel ve gelişmiş olan diller daha yüksek bir kültürel evrimi temsil ederken, biçimsel olarak daha az gelişmiş diller göçebe ve ilkel topluluklarla özdeşleştirilmiştir.⁷⁶ Bu da dil türleri ile insanlık tarihinin aşamalarını paralel gören evrimci tarih yazımının tipik bir örneğidir.

Aryan kavramının coğrafi kapsamına dair olarak Müller, bu halkların Hindistan ile sınırlı kalmadığını, çok daha geniş bir alana yayıldığını belirtmiştir. Ona göre, Aryanlar Hindistan'dan önce veya sonra İran, Anadolu, Yunanistan, Trakya ve nihayetinde Avrupa'nın iç bölgelerine doğru yayılmışlardır. Bu göç hareketlerinin izlerini Müller Horasan'dan başlayarak Karadeniz kıyılarına, Trakya üzerinden Balkanlar'a ve oradan Almanya'ya uzanan göç yollarını detaylandırır. Bu göçlerin bıraktığı izleri Arii, Aria, Ariovistus gibi yer ve kişi adlarında bulur.⁷⁷ Ayrıca Zend dilindeki airya teriminin hem saygıdeğer anlamına gelmesi hem de bir halk ismi olarak kullanılması bu kavramın dil ve kimlik arasında güçlü bir bağ taşıdığını göstermektedir.⁷⁸

⁷¹ Müller, *On the Relation*, 349.

⁷² Müller, *On the Relation*, 349.

⁷³ Müller, *On the Relation*, 348.

⁷⁴ Banerjee, *Aryan Invasion Theory*, 127.

⁷⁵ Arvidsson, *Aryan Idols*, 77.

⁷⁶ Ronald B. Inden, *Imagining India* (Cambridge: Indiana University Press, 1990), 60.

⁷⁷ Müller, *Science of Language*, 200.

⁷⁸ Müller, *Science of Language*, 199.

Müller'in kendisi, yaşamı boyunca Hindistan'ı hiç ziyaret etmemesine rağmen bu ülkenin kültürü, dili ve felsefesi üzerine Avrupa'daki en etkili seslerden biri haline gelmiştir.⁷⁹ Hindistan'ı "Avrupa'nın entelektüel çocukluğunu barındıran toprak" olarak tanımlamış ve Sanskritçeyi "modern İngilizce'nin ilk örneği" şeklinde sunmuştur.⁸⁰ Bu bakış açısı, Hindistan'a dair hem romantik hem de paternalist bir yaklaşımı yansıtır. Avrupa'yı gelişmişliğin Hindistan'ı ise kadim bilginin temsilcisi olarak gören bu ikili yapı, kolonyal söylemin merkezi bileşenlerinden biri olmuştur. Ayrıca, Müller'in dilsel sınıflandırmaya dayanan uygarlık hiyerarşisi, Inden'in de dikkat çektiği üzere, Hegelci bir anlayışı yansıtarak mekansal çeşitliliği tarihsel evrelerle özdeşleştirmiş, böylece kültürel coğrafyayı evrensel bir ilerleme anlatısına dönüştürmüştür ve dillerin daha rasyonel ve ruhani hale geldikçe uygarlığın da Batı'da zirveye ulaştığına dair teleolojik bir model üretmiştir.⁸¹ Nitekim Müller, Sanskritçeye dair Batı'da çalışmaların artmasıyla birlikte, sözde Aryan ırk teorisinin inşa edildiğini ve Hindistan'ın geçmişinin Avrupa'nın tarihi açısından olağanüstü bir anlam kazandığını belirtmiştir. Ona göre, Hindistan'ın tarihi korunmalıydı. Çünkü bu tarih, Avrupa'nın çocukluğunu anlatmaktaydı. Müller, Britanya kamuoyuna yaptığı konuşmalarda bu noktayı özellikle vurgulamış, Hindistan'ın yabancı bir ülke olmadığını göstermek üzere bu ortaklığı öne çıkarmıştır.⁸²

Müller'in bu kapsamlı anlatımı, Aryan teorisini filolojik bir hipotez olmanın ötesine taşıyarak, kültürel ve tarihsel bir medeniyet kurucu anlatıya dönüştürmüştür.⁸³ Ortak dil kökeninden hareketle kurulan bu anlatı, aynı zamanda ortak bir dini sembolizm, mitoloji ve değerler sistemine işaret etmektedir. Aryanların tanrısı aynı kelimeyle anmaları, aynı aile yapılarına sahip olmaları, benzer toplumsal örgütlenmeler içinde yaşamaları gibi özellikler, kültürel süreklilik iddiasını güçlendirmektedir. Müller'e göre, bugünkü Avrupa kültürü, Hristiyanlığın dinsel kodları da dahil olmak üzere, bu kadim Aryan zihniyetinin bir devamıdır.⁸⁴

Müller'in aryanlara dair yapmış olduğu yorumlar her ne kadar metinsel gerekçelere dayandırılrsa da, özellikle Almanya'daki filolojik çevreler tarafından, Aryanların kültürel olmaktan çok biyolojik olarak üstün bir ırk olduğu fikrinin teorik temeli olarak kullanılmıştır.⁸⁵ Bu noktada, Müller'in dil ile ırk arasındaki ilişkiye dair duruşu oldukça karmaşıktır. Zira yukarıda da belirtildiği gibi o, bir yandan Aryan halklarını ortak bir dil ailesine mensup ve geçmişte bir arada yaşamış topluluklar olarak tanımlar. Diğer yandan, bu halkların günümüzdeki temsilcilerini fizyonomik ve kültürel özelliklerine göre karşılaştırır. Müller'in Aryan dili, Aryan halkı ve zaman zaman Aryan ırkı gibi ifadeleri aynı

⁷⁹ Inden, *Imagining India*, 105.

⁸⁰ Müller, *India*, 4.

⁸¹ Inden, *Imagining India*, 60.

⁸² Inden, *Imagining India*, 51.

⁸³ Mosse, özellikle Müller'in Aryanlara atfettiği kültürel niteliklerin, 19. yüzyıl Avrupa tarih yazımında milliyetçi söylemlerle birleşerek ırk temelli üstünlük iddialarına dönüştürüldüğünü ve Yahudiler ile siyahların dışlanmasını gerekçelendiren bir çerçeveye oturtulduğunu not etmiştir Mosse, *Final Solution*, 46–48. Dolayısıyla, Müller'in filolojik düzlemde başlattığı kavramsallaştırma, Alman ırkçılığı başta olmak üzere ulusal kimlik inşasında ideolojik bir malzeme haline gelmiştir.

⁸⁴ Leopold, 'British Applications', 598.

⁸⁵ Müller'in Aryanlara dair filolojik tanımları, Renan gibi düşünürler aracılığıyla kültürel bir üstünlük fikriyle birleşti. Almanya'daki filologlar ise bu tanımları Germenlerin geçmişine uygulayarak, dilsel bir hipotezi ulusal tarih ve kimlikle özdeşleştirdiler. Bu süreç, Aryan kavramının filolojiden ırk teorisine kayarak biyolojik üstünlük iddialarına temel oluşturmaya yol açtı. Bu ilişki ağına dair bk: Poliakov, *The Aryan Myth*, 259–261.

metin içinde bir arada kullanması onun düşünsel mirasında karışıklıklara yol açmıştır. Bu da sonraki araştırmacıların bu kavramları birbiriyle özdeşleştirerek daha katı ırk teorilerine yönelmesine olanak tanımıştır. Bu bağlamda Aryan dilini konuşan halkların zeki, yaratıcı, yapıcı bir karaktere sahip oldukları yönündeki değerlendirmeler zamanla bu dilsel kategorinin bir tür biyolojik üstünlük olarak kodlanmasına yol açmıştır.⁸⁶

19. yüzyılın sonunda Almanya’da gelişen filolojik ve antropolojik çalışmalar, Müller’in bu söylemlerini⁸⁷ kullanmasıyla Müller’in eserleri⁸⁸ de Alman romantik milliyetçiliği ve ırkçılığının temel kaynaklarından biri haline gelmiş, hatta Nazi ideolojisinin filolojik meşruiyetini sağlamak için referans olarak kullanılmıştır. Örneğin Wolfgang Menzel gibi yazarlar, Aryan halkını tarihin en savaşı ve üretken halkı olarak tanımlarken Semitik halkları, özellikle Yahudileri, pasif, dogmatik ve kültürel olarak üretkenlikten uzak topluluklar olarak sunmuşlardır. Bu durum karşısında Müller, özellikle kariyerinin son dönemlerinde kendisine yöneltilen eleştirilere cevap vermek amacıyla açık bir tavır geliştirmiştir. Aryan ırkı kavramının biyolojik olarak ele alınmasına karşı çıktığını ve bu kavramı sadece dilsel bir kategori olarak kullandığını vurgulamak istemiştir. Bu bağlamda şu ünlü ifadesi, onun kendini konumlandırma çabasını açıkça ortaya koymaktadır:

Defalarca belirttim ki, eğer Aryanlar’dan bahsediyorsam, ne kanı, ne kemiği, ne saç, ne de kafatasını kastediyorum; yalnızca Aryan dili konuşanları kastediyorum... Bana göre, Aryan ırkı, Aryan kanı, Aryan gözleri ve saç hakkında konuşan bir etnolog, uzun kafataslı bir sözlükten veya kısa kafataslı bir dilbilgisinden bahseden bir dilbilimci kadar büyük bir hata yapmaktadır.⁸⁹

Bu açıklama, Müller’in biyolojik ırkçılığı reddettiğini ve bilimsel söylemin yanlış yorumlanmasına karşı duyduğu rahatsızlığı ifade etmesi açısından önemlidir. Ancak bu geri adım onun önceden yazdığı metinlerdeki belirsizlikleri ortadan kaldırmaya yetmemiştir. 1883’te yaptığı bir başka açıklamada, Hindistan’ın *contemplative* (içe dönük) ve metafizik düşünce yapısının Batı’nın *active* (dışa dönük) kültürü kadar değerli olduğunu vurgulayarak tek yönlü medeniyet anlayışlarına karşı da eleştirel bir duruş sergilemiştir.⁹⁰ Fakat yine de, Aryan halkı ile ilgili olarak yaptığı fiziksel betimlemeler, Dasyularla kurduğu karşıtlık ve göç yolları üzerine geliştirdiği tarihsel model, Aryanları üstün bir topluluk olarak kodlayan ideolojilerin beslenebileceği zeminleri yaratmıştır. Fakat Edwin Bryant’ın belirttiği gibi, “zarar çoktan verilmiştir”.⁹¹ Aryan teorisi, artık saf bir dilbilimsel sınıflandırma olarak kullanılmaktan çok 19. ve 20. yüzyıl Avrupa’sında ırksal üstünlüğün temel anlatılarından biri haline gelmiştir. Bu teori üzerinden Avrupa halkları kendilerini medeniyetin taşıyıcısı olarak tanımlarken diğer halklar geri, ilkel ve edilgen olarak sunmuştur.

⁸⁶ Mosse’nin bahsi geçen eserindeki “Nation, Language and History” adlı bölümünde filolojinin ulus kimliklerini meşrulaştırmak için nasıl araçsallaştırdığını detaylıca analiz etmiştir. Bk. özellikle: Mosse, *Final Solution*, 41–45.

⁸⁷ Örneğin, Müller Aryanların bağımsızlık ve öz-yeterlik gibi niteliklerinin Avrupa’ya göç eden halklarda sürdüğünü, Aryan kardeşliğinin hâlâ yaşadığını ve hatta “onların düşüncelerinin bizim düşüncelerimizde, kanlarının damarlarımızda akmaya devam ettiğini” ileri sürmektedir. Bk: Mosse, *Final Solution*, 43.

⁸⁸ Müller çalışmalarında Aryan halkları arasındaki ortaklığa sıkça vurgu yapmıştır. Bunlardan bir örnek verilecekse bk: F. Max (Friedrich Max) Müller, *Chips from a German Workshop Volume 1* (New York: Charles Scribner’s Sons, 1895), 62. Müller dilin, Aryan topluluklarının ortak kökenine dair en güvenilir kanıt olduğunu ileri sürerek, aralarındaki kan ve manevi bağın altını çizmektedir.

⁸⁹ Friedrich Max Müller, *Biographies of Words and the Home of the Aryas* (New York: Longmans, Green, 1888), 120.

⁹⁰ Leopold, ‘British Applications’, 598.

⁹¹ Bryant, *Origins of Vedic Culture*, 129.

Tüm bu tarihsel çerçevenin ötesinde, Müller'in Aryan kavramına karşı öne sürdüğü düşünceler 19. yüzyıl bağlamıyla beraber 20. ve 21. yüzyıl akademik tartışmalarında da etkisini sürdürmüştür. Onun ortaya koyduğu dilsel ve kültürel model özellikle Aryan İstilas Teorisi'nin oluşumuna temel teşkil etmiştir.⁹² Aryanların Hindistan'a istila yoluyla geldiği ve yerli halk olan Dasyularla çatışarak kuzeye yerleştiği iddiası, Müller'in metin yorumlarıyla filolojik bir dayanak kazanmıştır. Bu göç fiziki bir yer değiştirmenin ötesinde kast sisteminin ilk formasyonuna da zemin hazırlamıştır. Aryanlar Brahmanlar olarak sistemin tepesine yerleşmiş, Dasyular ise Şudralar olarak sistemin dışında veya en altında konumlandırılmıştır.

Zamanla bu teori, özellikle arkeoloji ve genetik çalışmalarla eleştirilmeye başlanmış ve yerini daha yumuşatılmış bir form olan Aryan Göç Teorisi'ne bırakmıştır. Bu yeni teoride, kültürel yayılımın tek yönlü bir fetih olmaktan daha çok karşılıklı etkileşim ve yerleşim yoluyla gerçekleştiği savunulmaktadır. Romila Thapar bu teorinin Avrupa'daki dil-ırk eşlemesine dayalı yaklaşımların bir ürünü olduğunu vurgulamıştır.⁹³ David Frawley gibi araştırmacılar Aryan istilas fikrini kolonyalist bir kurgu olarak reddederek⁹⁴ Hindistan'da özellikle Hindu milliyetçi çevrelerle beraber Aryanların yerli olduğunu savunmuş, bu tartışmayı ulusal kimlik inşası bağlamında yeniden yorumlamıştır.⁹⁵ Bu farklı yorumlar Aryan teorisinin bilimsel bir tartışmayı aşarak, ideolojik ve politik boyutlar taşıyan bir anlatı olduğunun göstergesidir. Bu bağlamda Aryan göç ya da istila anlatılarının nasıl evrildiğini ve bugünkü ideolojik kutuplaşmalarda nasıl yeniden üretildiğini incelemek, ayrı bir makale kapsamında detaylandırılması gereken önemli bir araştırma konusudur.⁹⁶

Sonuç

Müller'in Aryan teorisine katkısı 19. yüzyıl Avrupası'nda dilbilim, tarih, din ve kültür alanlarında yaşanan büyük teorik dönüşümün merkezinde yer almaktadır. Müller'in Sanskritçeye ve Veda metinlerine yönelik filolojik çalışmaları bir taraftan Hindistan'ın kültürel geçmişi diğer taraftan da Avrupa'nın entelektüel kökenini yeniden anlamlandırma çabasının bir parçası olmuştur. Bununla birlikte Aryan teorisine yönelik kullandığı kavramlar yaşadığı çağın kolonyal ve ırk temelli ideolojik ortamında kimi zaman istemeden kimi zaman da örtük biçimde Avrupa merkezli bir üstünlük söylemine katkı sunmuştur. Ancak burada önemli bir ayırım yapmak gerekir. Müller'in pozisyonu çağdaşı olan açık biçimde ırk temelli teoriler üreten düşünürlerden özellikle Gobineau ya da Renan

⁹² Bk. David Frawley, *The Myth of the Aryan Invasion of India* (New Delhi: Voice of India, 2005); P. T. Srinivas Iyengar, 'The Myth of the Aryan Invasion of India', *Journal of the Royal Society of Arts* 60/3113 (1912), 841–846.

⁹³ Romila Thapar, 'The Theory of Aryan Race and India: History and Politics', *Social Scientist* 24/1/3 (1996), 3–29.

⁹⁴ Frawley, *Myth of the Aryan Invasion*.

⁹⁵ Romila Thapar, *Interpreting Early India* (Delhi: Oxford University Press, 1992), 32; Trautmann, *British India*.

⁹⁶ Bu konudaki çalışmalar için bk; T. R. S. Prasanna, "There Is No Scientific Basis for the Aryan Invasion Theory," *Current Science* 103/2 (2012), 216–221; Kundan Singh, "Colonial Roots of the Aryan Invasion/Migration Theory and the Contemporary Archaeological Evidence in Western Sources," *Indian Historical Review* 48/2 (2021), 251–272; Thapar, *Interpreting Early India*; Thapar, "The Theory of Aryan Race and India"; Frawley, *The Myth of the Aryan Invasion of India*; özellikle Edwin Bryant - Laurie Patton'un *The Indo-Aryan Controversy: Evidence and Inference in Indian History* (Routledge, 2004) adlı eseri, Aryan Göçü ve Aryan İstilas teorilerinin hem metodolojik hem de ideolojik temellerini eleştirel bir şekilde sorgulamakta, arkeoloji, dilbilim, genetik ve tarih gibi alanlardan gelen farklı kanıtları bir araya getirerek bu teorilerin varsayımsal yapısını göstermektedir. Kitapta yer alan çeşitli bölümler, Aryan teorisinin kolonyal dönemden kalma epistemolojik varsayımlara dayandığını ve Hindistan'ın kültürel geçmişi dışsal bir halk üzerinden açıklamaya çalışan oryantalist bir kurgu olduğunu ileri sürmektedir.

gibi figürlerden önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Bu düşünürler ırkı sabit, biyolojik ve hiyerarşik bir kavram olarak tanımlarken, Müller'in çalışmaları daha çok dilsel akrabalık, kültürel süreklilik ve dinler tarihindeki yapısal benzerlikler üzerine kurulmuştur. Bu nedenle Müller'in niyeti doğrudan biyolojik ırkçılığı savunmak değildir. Daha çok filoloji üzerinden insanlık tarihinin ortak kökenlerine ışık tutmaya çabalamıştır.

Bununla birlikte Müller'in Aryan halklarını tanımlarken kullandığı ifadeler örneğin Aryan kanı, Aryan zekası, Aryan halklarının ilerleme kapasitesi özellikle Almanya'daki romantik milliyetçiler ve ırkçılar tarafından ideolojik bir temele dönüştürülmüştür. Bu durum özellikle Nazilerin 20. yüzyılda inşa ettiği Aryan ırkı mitosunda kendini açıkça göstermiştir. Dolayısıyla Müller'in bilimsel söylemi ile ideolojik yansımaları arasında önemli bir kırılma söz konusudur. Daha açık bir ifadeyle Müller'in bu bağlamdaki entelektüel katkısı çelişkili bir özellik taşımaktadır. Bir yandan Aryan kavramını dilbilimsel bağlamda kullanarak ortak bir kültürel geçmiş aydınlatmaya çalışmış, diğer yandan kullandığı dil dönemin kolonyal ve evrimci zihniyetinde kolayca ırksal bir üstencilığe dönüştürülmüştür. Bu nedenle Müller, açık bir ırkçı olarak değil kavramlarının ırksallaştırılmasına imkân tanıyan bir entelektüel olarak değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak, Müller'in Aryan teorisi dilbilim çalışması olmanın ötesine geçerek 19. yüzyıl Avrupası'nda kolonyal ilişkileri, kültürel kimlik inşasını ve tarihsel üstünlük anlayışlarını şekillendiren çok katmanlı bir entelektüel yapı olarak değerlendirilmelidir. Müller kavramları yeterince net sınırlarla tanımlamadığı ve söyleminin dönemin ideolojik ortamı tarafından kolayca araçsallaştırılabildiği için Aryan ırkı mitosunun oluşum sürecinde kilit bir figür olarak kalmıştır. Onun mirası, hem dilbilimin kurucu babalarından biri olarak saygıyla anılmalı hem de modern ırkçılığın tarihsel köklerini anlamaya çalışan çalışmalar tarafından eleştirel bir süzgeçten geçirilmelidir. Bu çalışma, Müller'in düşünsel konumlanışını dönemin filolojik bağlamı içinde ele alırken onun kavramlarının çağının ideolojik ikliminde nasıl farklı anlamlar kazanıp kullanıldığını da ortaya koymaktadır. Böylece Müller'in filolojik katkıları ile bu katkıların kolonyal ve ırk temelli söylemler içinde aldığı işlevler arasındaki gerilim görünür hâle gelmektedir.

Ayrıca Aryan teorisinin günümüzde hâlâ milliyetçi, dini ya da politik söylemler içinde yeniden dolaşıma sokulduğu düşünüldüğünde Müller'in söyleminin farklı bağlamlarda nasıl işlevselleştirildiğini incelemek güncel bir önem de taşımaktadır. Bu noktada bu çalışma, tarihsel olarak bilimsel görünüme bürünmüş ideolojik kurgu ve kavramların nasıl güncel kimlik inşaları, ulusal mitler ve politik projeler için kullanılmaya devam ettiğini görünür kılmaya vesile olmayı amaçlamıştır. Dolayısıyla, Müller'in teorilerinin hem 19. yüzyıl Avrupa entelektüel iklimindeki rolünü hem de 21. yüzyıl ideolojik tartışmalara uzanan etkisini sorgulamak ileride yapılacak karşılaştırmalı ve disiplinler arası araştırmalar açısından verimli bir başlangıç noktası sunmaktadır.

Kaynakça | References

- Aksoy, Belgün. 'Filoloji ve Arkeoloji Arasında Etnik Bir Kavram Olarak Hint-Avrupa Olgusu'. *TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi* 23 (2018), 121–136.
- Arvidsson, Stefan. *Aryan Idols: Indo-European Mythology as Ideology and Science*. Chicago: The University of Chicago Press, 2006.
- Ballantyne, Tony. *Orientalism and Race: Aryanism in the British Empire*. London: Palgrave, 2002nd Ed., 2002. <https://doi.org/10.1057/9780230508071>
- Banerjee, Subrata Chattopadhyay. *The Development of Aryan Invasion Theory in India: A Critique of Nineteenth-Century Social Constructionism*. Singapore: Springer, 2019.
- Bryant, Edwin. *The Quest for the Origins of Vedic Culture: The Indo-Aryan Migration Debate*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Bryant, Edwin - Laurie Patton (eds). *The Indo-Aryan Controversy: Evidence and Inference in Indian History*. Routledge, 2004.
- Cannon, Garland. 'Sir William Jones's Indian Studies'. *Journal of the American Oriental Society* 91/3 (1971), 418–425. <https://doi.org/10.2307/600260>
- Chesworth, John. 'Antoine-Isaac Silvestre de Sacy'. *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History Volume 21. South-Western Europe (1800-1914)*. ed. John Chesworth - David Thomas. 136–142. Leiden: Brill, 2023. <https://brill.com/display/title/64578>
- Clooney, Francis. *Comparative Theology: Deep Learning Across Religious Borders*. West Sussex: John Wiley & Sons, 2011.
- Ehrlich, Joshua. *The East India Company and the Politics of Knowledge*. Cambridge: Cambridge University Press, 2023.
- Elst, Koenraad. *Update on the Aryan Invasion Debate*. New Delhi: Aditya Prakashan, 1999.
- Franklin, Michael J. 'Orientalist Jones': Sir William Jones, Poet, Lawyer, and Linguist, 1746-1794. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Frawley, David. *The Myth of the Aryan Invasion of India*. New Delhi: Voice of India, 2005.
- Gardner, Brian. *The East India Company: A History*. Barnes & Noble Books, 1997. <https://cir.nii.ac.jp/crid/1130000794674794880>
- Inden, Ronald B. *Imagining India*. Cambridge: Indiana University Press, 1990.
- Irwin, Robert. *Dangerous Knowledge: Orientalism and Its Discontents*. Woodstock: The Overlook Press, 2006.
- Iyengar, P. T. Srinivas. 'The Myth of the Aryan Invasion of India'. *Journal of the Royal Society of Arts* 60/3113 (1912), 841–846.
- Leopold, Joan. 'British Applications of the Aryan Theory of Race to India, 1850-1870'. *The English Historical Review* 89/352 (1974), 578–603.
- Masuzawa, Tomoko. *The Invention of World Religions: Or, How European Universalism Was Preserved in the Language of Pluralism*. London: University of Chicago Press, 2005.
- Mollaer, Fırat. 'Avrupamerkezciliği Sorgulamak: Antikolonyalizm, Postkolonyalizm ve Sömürge Söylemi Kuramının Birikimi'. *Eskiyeni* 56 (2025), 9–36. <https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1565756>
- Morris, Charles. *The Aryan Race: Its Origins and Its Achievements*. Chicago: S. C. Griggs and Company, 1888.
- Mosse, George L. *Toward the Final Solution: A History of European Racism*. Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1978.

- Müller, F. Max (Friedrich Max). *Chips from a German Workshop Volume 1*. New York: Charles Scribner's Sons, 1895. <http://archive.org/details/germanwork01mulluoft>
- Müller, Friedrich Max. *Biographies of Words and the Home of the Aryas*. New York: Longmans, Green, 1888.
- Müller, Friedrich Max. *India: What Can It Teach Us?: A Course of Lectures*. London: Longmans, Green, 1883.
- Müller, Friedrich Max. *Lectures on the Science of Language: Delivered at the Royal Institution of Great Britain in April, May, & June 1861*. London: Longman, Green, Longman and Roberts, 1862.
- Müller, Friedrich Max. *My Autobiography: A Fragment*. New York: Charles Scribner's Sons, 1901.
- Müller, Friedrich Max. *On the Relation of the Bengali to the Arian and Aboriginal Languages of India*. Report of the Seventeenth Meeting of the British Association for the Advancement Of Science; Held at Oxford in June 1847. London: British Association for the Advancement Of Science, 1847.
www.sub.uni-goettingen.de/ebene_1/fiindolo/gr_elib.htm
- Poliakov, Léon. *The Aryan Myth: A History of Racist and Nationalist Ideas in Europe*. London: Sussex University Press, 1971.
- Prasanna, T. R. S. 'There Is No Scientific Basis for the Aryan Invasion Theory'. *Current Science* 103/2 (2012), 216–221.
- Schlegel, Friedrich von. *Friedrich Schlegel and the Beginnings of Indo-European Linguistics in Germany*. Amsterdam: John Benjamins Publishing, 1977.
- Schwab, Raymond. *Oriental Renaissance: Europe's Rediscovery of India and the East, 1680-1880*. New York: Columbia University Press, 1984.
- Serdar, Murat - Akcan, Melek. 'Tarihi Coğrafya Bağlamında Orta Çağ Hindistan Limanlarının Ticari Özellikleri'. *Eskiyeni* 57 (2025), 627–650.
<https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1566860>
- Singh, Kundan. 'Colonial Roots of the Aryan Invasion/Migration Theory and the Contemporary Archaeological Evidence in Western Sources'. *Indian Historical Review* 48/2 (2021), 251–272.
- Sivrioğlu, Ulaş Töre. 'Aryan Teorisi ve Türk Tarih Tezi'. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 2/6 (2015), 1–27.
- Stone, J. *The Essential Max Müller: On Language, Mythology, and Religion*. New York: Palgrave, 2016.
- Strenski, Ivan. 'Misreading Max Müller'. *Method & Theory in the Study of Religion* 8/3 (1996), 291–296.
- Teignmouth, John Shore Baron. *The Works of Sir William Jones: With the Life of the Author*. London: J. Stockdale and J. Walker, 1807.
- Thapar, Romila. *Interpreting Early India*. Delhi: Oxford University Press, 1992.
- Thapar, Romila. 'The Theory of Aryan Race and India: History and Politics'. *Social Scientist* 24/1/3 (1996), 3–29. <https://doi.org/10.2307/3520116>
- Trautmann, Thomas R. *Aryans and British India*. New Delhi: Yoda Press, 2005.